

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. Victor Hermansen fot. 1947. — *Exterior seen from the south-east.*

BUTTERUP KIRKE MERLØSE HERRED

Kirken er anført i Roskildebispens jordebog¹, men i øvrigt synes intet kendt om dens forhold før reformationen. Klemmebrevet 1555 bestemte, at sognet ved den daværende præsts død skulle være anneks til Nørre Jernløse², men i det mindste siden 1567, da sognet havde 25 tiendeydere, har Butterup været hovedkirke med Tuse som anneks³. 16. april 1723 tilskødedes kirketienden Poul Conrad Bøchman, København, idet kongen dog forbeholdt sig kaldsretten⁴. 1726 var kirken under Birkholm⁵ og kom med den under det 1766 oprettedes stamhus, Løvenborg (fra 1773 baroni)⁶. 28. juni 1908 overgik den til selveje.

Møntfund. Ved guldundersøgelse 1978-79 er fundet 28 forskellige mønter, der dækker tiden fra Erik Menved til Frederik VII og foruden danske omfatter eksemplarer fra Norge, Sverige og Mecklenborg⁷.

Kirken ligger på en lav banke i landsbyens nordøstre udkant. Kirkegårdens grænser bestemmes mod syd af landsbygaden, mod øst af landevejen og mod de øvrige verdenshjørner af præstegården og dens have. 1865⁸ udvidedes kirkegården med et stykke af præstegårdens jord, mens en udvidelse mod øst antagelig er sket engang i 1900'ernes første årtier.

Kirkegårdens hegn og indgange. Hegnet er i syd og øst en hvidkalket, teglhængt kampestensmur, hvis rundede, østre del er yngst og samtidig med ovennævnte udvidelse. Mod nord er der et delvis beplantet kløvstensdige, mens vestskellet udgøres af en tilplantet skråning ned mod gårdspladsen foran præstegården, hvis ene

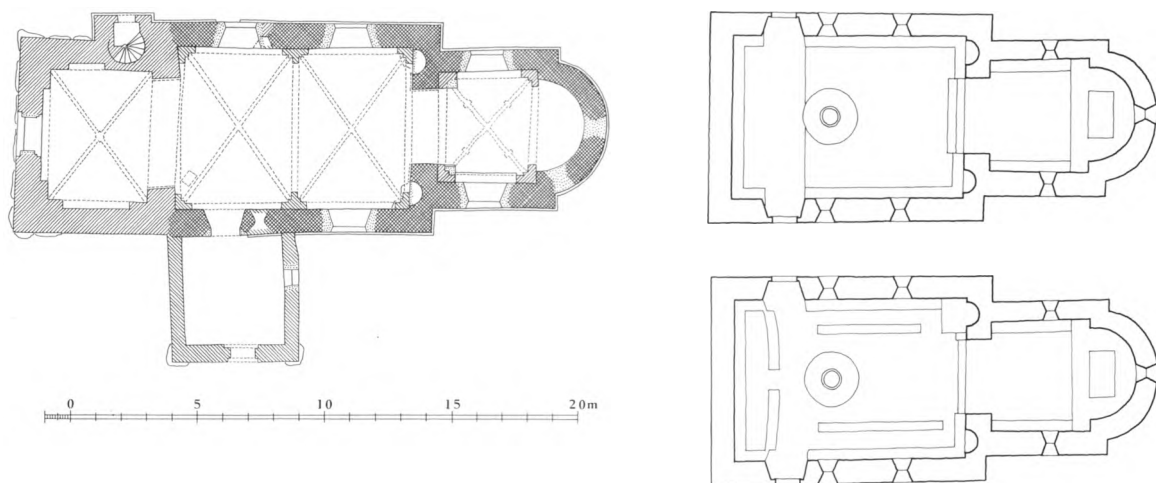

Fig. 2-4. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1959, tegnet af HJ 1979. Signaturforklaring s.9. 3-4. Plan over kirkerummets oprindelige indretning samt efter suppleringen af det faste inventar. 1:300. Rekonstruktionstegninger ved Morten Aaman Sørensen 1979 (s.61). — 2. *Ground-plan. Key on p. 9.* 3-4. *Plan showing the original arrangement of the church interior as well as after additional fittings.*

udlænge tidligere dannede skel. Langs kirkegårdsurens inderside vokser store lindetræer, og i sydvesthjørnet står en stor kastanie. - 1734⁹ klagedes over stengærdet, der trods reparation året forinden atter var faldet ned flere steder, så kirkegården næsten aldrig var fri for svin.

Fra landsbygaden fører stentrin op til en låge ud for våbenhuset. Den har brunmalet tremmefløj mellem kvadratiske, murede piller, hvis pyramideformede afdækning krones af topkugle - et træk, som daterer indgangen til 1800'ernes første halvdel. I østmuren er indsat en køreport som lukkes af to bejdsede træfløje. Endelig er der forbindelse til præstegården via en stentrappe på skråningen i vest.

Bygninger m.m. på kirkegården. Et hvidkalket *ligkapel* på kirkegårdens nordøstre del stammer antagelig fra 1900'ernes første fjerdedel. 1946¹⁰ indrettedes materialrum og toiletter i bygningsens nordre ende. Et stråetækket, hvidkalket *bindingsværkshus*, som er ældre end 1798, jfr. landsbyplanen, danner kirkegårdens sydvestre hjørne. Et højt og bredt *fortov*, som omgiver kirken undtagen i vest, hvor terrænet falder brat, er belagt med piksten. Ved afgravning af det om-

liggende terræn har fortovet fået karakter af en selvstændig forhøjning under bygningen.

†*Trækirke?* Ved understøbning af kirken 1978 konstateredes under apsidsens fundament, rester af en begravelse, ældre end den nuværende kirkebygning.

Kirken består af apsis, kor og skib fra 1100'erne, hvortil slutter sig to middelalderlige tilbygninger: et våbenhus i syd og en vestforlængelse, som er underdelen til et formentlig aldrig fuldført tårn. Kirken benævnes derfor i folkemunde »den usynlige kirke« i modsætning til »den synlige kirke«, Kundby (Tuse hrd.), der har tårn og ligger højt. Orienteringen afviger mod syd.

Materiale og teknik. Den romanske bygning er bortset fra enkelte frådsten hovedsagelig opført af rå og kløvet marksten, der i facaderne er planhugget med hjørnekvadrene og lagt i nogenlunde regelmæssige skifter, ca. 25 cm høje. Den efter sjællandske forhold kultiverede, 40 cm høje sokkel er hugget i to skifter og består af rundstav over skråkant. Udvendig på skibets nordside og overalt på de indvendige vægge er konstateret oprindelig murbehandling i form af efterglattet fugemørtel med kvaderridsning; mørtelen, der

ofte lader væggenes planhugne flader stå blanke, dækker apsisrundingen og vinduesåbningerne med et tykt lag puds. Den romanske murhøjde er (målt over sokkel) ca. 4 m ved apsis, 4,6 og 5,1 m ved sydøsthjørnerne af kor og skib. De betragtelige højdeforhold illustreres af de 5,9 m, som er målt mellem oprindeligt gulv og murkrone østligst i skibet.

Vinduer og døre. Apsidens cirkelvindue, som udvendig har krumhugne karmsten, af granit, er tilmuret. På korets nordre overvæg ses 155 cm fra østhjørnet toppen af det oprindelige, rundbuede vindue. Hver af skibets flankemure har haft to vinduer, hvoraf nordsidens anes i det ydre, hvor de er tilmuret med marksten i murflugten og i øvrigt delvis ødelagt af de nuværende vinduer. Over hvælvet har begge flankemures vestre vindue buestik sat af kløvede markstensflager. Nordsidens er 75 cm bredt, og issepunktet sidder 95 cm under murkronen. I begge vinduer er lysningen 45 cm fra indre murflugt.

Syddøren, hvis ydre anslag er borthugget, er af den gængse type med indre smige karmsider og plankeafdækning, som nu dækkes af sekundært panelværk. Norddøren er tilmuret og i hovedsagen ødelagt af en vinduesgennembrydning; dens ydre bredde er 95 cm, dens indre 165 cm.

Indre. Undersøgelser i forbindelse med den 1978 påbegyndte restaurering har i usædvanlig grad klargjort hovedtræk af kirkens middelalderlige indretning¹¹ (jfr. inventaroversigt) herunder også gulvforholdene. Det oprindelige (†)gulv bestod af et 3-5 cm tykt lag mørtel, udgydt over brolægning og støbt op mod vægbænkenes forkanter. Gulvniveauet var i koret 50 cm højere end i skibet, og trinene mellem de to afsnit synes at have ligget umiddelbart vest for triumfmuren. I skibet, hvis gulvflade stiger en anelse mod øst, konstateredes ud for dørenes østsider et 10-12 cm højt trin, med forkant sat af flade marksten og enkelte frådstensflager. En tilsvarende *forhøjning af gulvet* vestligst i skibet kendes fra andre kirker, hvor den er tolket som et podium forbeholdt kirkejeren¹². Den høje, runde korbue har *kragbånd* (3,4 m over oprinde-

ligt gulvniveau i skibets østende) i form af svagt rundet, stedvis forhugget vulst. Kragbåndene løber omkring vesthjørnene og markerer vederlagshøjden i de to rundbuede *sidealtemicher*, som 1978 var midlertidigt åbne. Nicherne måler 260x90 cm og 50 cm i dybden. Bunden, der sidder 135 cm over oprindeligt gulvniveau, har haft et fremspringende frådstensskifte¹³. Markstenspakninger omkring oversiden af apsidens ommurede kuppelkalot tyder på, at det oprindelige *hvælv* har været betydelig sværere og muligvis dannet apsidens stentag. Korets bjælker synes at have hvilet på murkronen, mens de i skibet har været indbygget, hvilket bl.a. fremgår af fire afsavede bjælkeender, som endnu sidder på plads i nordmurens krone. Bjælkernes tværmål er 17x16 cm, og det samlede antal i skibet var 12, lagt i en indbyrdes afstand af ca. 80 cm. I skibet har det forsvundne *†bræddeloft* ligget på bjælkernes overside. Såvel korets gavl som skibets østre gavl er bevaret.

Ændringer og tilføjelser. Samtidig med kirkens nye kalkmaleriudsmykning og suppleringen af det faste inventar i 1300'ernes begyndelse er belysningen i skibet gjort ensidig ved tilmuring af nordsidens vinduer, der kom til at stå som indvendige nicher. Over skibets oprindelige gulv er som beskrevet s.64 påvist levn af fem efter hinanden følgende gulve - alle ældre end hvælvslagningen, der på sin side er kommet til inden planlægningen af tårnbyggeriet. Derimod er der intet sikkert holdepunkt for at bestemme våbenhusets plads i rækken af tilføjelser.

Korets og skibets *krydshvælv*, der antagelig er bygget i tiden o. 1450-1500, er næppe samtidige. Korhvælvet hviler på falsede vægpiller og har halvtstens stormstigeribber¹⁴ samt spidse helstens skjoldbuer, der skærer både apsishvælv og korbue. Kapperne i skibets hvælv er mere indskårne og puklede og ribberne almindelige halvtstens, men herudover er udformningen den samme; den spidse gjordbue er helstens, og i den søndre svikkel af vesthvælvets vestre kappe er der en *lem*, formentlig tilmuret i forbindelse med tårnbyggeriet. Korets flankemure er forhøjet et par skifter samtidig med hvælvslagningen, og skibets østgavl har faet en påmuring med glatte

kamme prydet af tinder. Den falsgesims, som markerer murkronen på samtlige afsnit er snarest eftermiddelalderlig.

Våbenhusets gavlkomposition antyder en datering så tidligt som 1300'rne, men dog kan det ikke udelukkes, at den prunkløse tilbygning først er rejst i slutningen af den middelalderlige periode. Materialet er munkesten over en uregelmæssig kampestenssyld, der ligger højest i østre flankemur. Den indvendigt falsede, fladbuede dør, er asymmetrisk placeret og sidder udvendig i et højt, spidsbuet spejl. Taggavlens kamme har top- og fodtinder og smykkes tillige af en uregelmæssig, rundbuet blænding med fladbuet, sekundært underdelt glug. Det lille rektangulære, plankeafdækkede østvindue er åbnet 1862¹⁵.

Vestforlængelsen er underdelen til et aldrig fuldført tårn. Den er yngre end hvælvslagningen i skibet, hvis vestre gavlfjernedes i forbindelse med udvidelsen. Materialet er munkesten blandet med marksten fra den nedrevne vest-

gavl, hvis skråkantsokkel er genanvendt under trappetårnet, mens hjørnekvadrene er benyttet til forlængelsens hjørner. I øvrigt hviler selve vestforlængelsen på en syld af store marksten, der i vest, hvor terrænet falder, opnår anseelig højde. Her anes nord for vinduet nedre del af en rudeformet mønstermuring i sortbrændte kopper, som tillige under restaureringen 1978-79 er konstateret på sydsiden. »Tårnrummet« åbner sig mod skibet med en bred spidsbue med skråkantede kragbånd. Murene brydes i syd og vest af spidsbuede spareblændinger; i nord er den tilsvarende blænding smallere på grund af trappen og afdækket med rundbuet, overgribende stik. Krydshvælvet har forlæg i murene og halvtensribber med diagonalstillet toprude.

Af vestvinduet er bevaret den fladbuede, falsede inderside samt det udvendige, spidsbuede spejl, som nu indrammer et spidsbuet vindue fra 1882. Nordsidens trappetus har halvtag, hvorunder fem bindertænder, der kan være levn af en gesims. Fladbuet underdør, hvis stik gri-

Fig. 5. Indre, set mod øst. LL fot. 1975. — *Interior to the east.*

Fig. 6. Ydre, set fra nordvest. LL fot. 1975. — *Exterior seen from the north-west.*

ber ind over vestvangen. Teglstensspindelen med loft af fladbuede binderstik udmunder ved nordøstre hvævlomme uden overdør og har en smal lyssprække mod nord. Tårnbyggeriet er tilsyneladende standset ved mellemstokværket, hvorefter man har forlænget skibets tag hen over den opførte underdel og afsluttet byggeriet med en gavl i vest. Den nuværende gavl er eftermiddelalderlig og indvendig hovedsagelig af kridtstenskvadre. Den krones af 11 kamtakker, hvis uensartede højde giver gavlen en asymmetrisk silhouet. Et fladbuget glamhul skyldes hensynet til klokkerne, hvilket tillige gælder saddeltagets to klokkekviste¹⁶.

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. 1713-14¹⁷ gennemgik kirken, som var kommet stærkt i forfald, en omfattende istandsættelse under ledelse af murermester Lukas Nielsen: Udvendigt murværk repareredes, og dele af tagbeklædningen fornyedes¹⁸. Bag altret nedbrød man et »stort stykke mur for at udvide pladsen«. Muligvis sigtes der her til den lukkemur, som

kendes fra indretning af sakristier i apsis¹⁹. Et *†sakristi?* kan tillige være forklaring på et sekundært, nu atter tilmuret vindue sydligst i apsisrunden. Istandsættelsens mest påtrængende opgave var imidlertid genopførelsen af den »store gavl«, som var faldet ind, hvorved et hvælv og flere stolestader ødelagdes. Det er imidlertid uklart, hvor sammenstyrtningen er sket, idet gavlen ikke ud fra beskrivelsen entydigt lader sig lokalisere, lige som regnskabernes specifikationer af de udførte reparationer ikke afspejles noget sted i den stående bygning. Det er dog tydeligt, at der længe har været problemer med bygningens stabilitet, og så sent som ved igangværende istandsættelse har det været nødvendigt at understøbe fundamenter og sikre skrøbelige murstykker mod nedstyrtning. Om ældre reparationer vidner murankre, forstærkninger om korhvælvets vestre pillepar og de revnedannelser i apsis, som antagelig har foranlediget tilmuring af vinduerne, og fornyelse af halvkuplen²⁰.

1755²¹ omtales kirken som værende i meget smuk stand, og ydermere synes kirkeejeren at have lovet, at den skulle fa et tårn.

Gulve. Indtil 1978 var gulvet i apsis og bag korsranken et hævet, gråmalet trægulv, mens der i resten af koret samt i skibets og tårnrummets midtergang var diagonalstillede, grå og gule kunststensfliser fra 1800'ernes sidste årtier. I stolestaderne ferniseret bræddegulv og i våbenhuset røde teglsten, lagt på fladen i sand. Ved den igangværende restaurering erstattes flisegulvet af røde, kantstillede teglsten i sand. I forbindelse med gulvfornyelsen er der som nævnt påvist levn af fem middelalderlige gulve, der er ældre end hvælvs-lagningen¹¹:

1-2) Et mørtelgulv samt spor efter trægulv må betragtes som reparationer. Møntfund viser, at det reparerede gulv har været i brug endnu på Erik Menveds tid (1286-1319).

3) I forbindelse med opstilling af fritstående stenbænke i 1300'ernes første årtier er der støbt et mørtelgulv, i højde med vestendens forhøjning.

4-5) Gulve, bestående af *ornamenterede* og *glaserede teglfliser*, som fandtes stærkt slidte, på et ca. 30 cm tykt lag bakkegrus. Ved omlægningen, der ifølge møntfund tidligst kan være sket efter midten af 1300'erne, må nordsidens fritstående bänk samt fontepodiet være blevet dækket, mens dele af de øvrige fritstående bænke samt vægbænkene har raget en anelse op. Om gulvet oprindeligt har ligget i samme niveau kunne ikke afgøres med sikkerhed. Fliserne, der efter typerne at dømme snarest må dateres til 1300'ernes første fjerdedel, optræder i tre forskellige varianter; inden for hver af disse er der både grøn- og brunglaserede samt uglaserede eksemplarer²². To af varianterne med mønstre af hjerteformet planteornamentik måler henholdsvis 15x15x4 cm og 23,5x19x3,5 cm og er tillige fundet i andre af egnens kirker²³; den tredje, en stor rektangulær flise, 30,5x19,5x5,5 cm, med geometrisk ornamentik (fig. 25) kendes hidtil kun fra Butterup og er bemærkelsesværdig ved at være halvt grøn-, halvt brunglaseret.

6) Løsfund af to teglstensfliser med indridset liljeornamentik af såkaldt Næstvedtype fra

1500'erne er fundet i skibet²⁴.

7) 1714¹⁷ omtales pikstensgulv i forbindelse med kirkerummets istandsættelse.

Vinduer. 1798 leverede Holbæk-snedkeren Jens Cordt Lund fem store vindueskarme, hver med to sprossedelte rammer²⁵. Tilsvarende »stuevinduer« indsattes samtidig i baroniets kirker i Nørre Jernløse og Kvanløse (s.92, 116). 1881²⁶ blev et af disse, »et gammelt vindue midt i kirken«, erstattet af et rundbuet jernvindue, fordi man ønskede mere lys; men allerede året efter kasseredes dette, og de seks nuværende spidsbuede vinduer fra Frandsens Jernstøberi indsattes af muremester Hans Larsen og stenhugger Andersen²⁷. De nye vinduer blev i øvrigt straks udsat for kritik, og på opfordring fra ministeriet leverede den kgl. bygningsinspektør J. D. Herholdt, tegninger til rundbuede vinduer (blyindfattede ruder), som ville harmonere bedre med den oprindelige kirkebygnings stil; de spidsbuede vinduer var imidlertid indsat, og kirkeejeren ønskede ikke at afholde nye, store udgifter²⁸.

Tagværk. Korets tagværk, der kan være opsat ved hvælvs-lagningen, har delvis bevaret sine egespær med et lag hanebånd og lodrette spærstivere. Skibets tagværk er af fyr med dobbelt hanebånd samt krydsbånd, af hvilke et større antal er fornyet o. 1970, da samtlige tagværker istandsattes eller udskiftedes (apsis). — En mindre fornyelse af tagværket er nævnt 1667-68²⁹.

Kirken, der har hvidkalkede mure og tage af røde vingetegl fra o. 1970, står siden 1978 under restaurering. - 1886³⁰ opsattes en kakkellovn i skibets nordvestre hjørne. O. 1970 fik kirken elektrisk varmluftsanlæg.

†*Glasmaleri.* Et middelalderligt rødgult glaskår med perlebort fandtes ved gulvundersøgelsen 1978-79 (NM2. Inv. nr. D 145/1979).

KALKMALERIER

Ved kirkens istandsættelse 1978-79 konstateredes kalkmalerirester på kirkerummets vægge: Dels en romansk udmaling, dels yderligere levn af den udsmykning fra 1300'ernes første del, hvoraf rester på overvæggen har været kendt siden midten af 1800'erne³¹, og endelig en serie indvielseskors samt dekorationsmaleri fra eftermiddelalderlig tid. Bortset fra en rest af den romanske apsisudsmykning samt to unggotiske Kristusbilleder på skibets nordvæg (fig. 7) er fragmenterne atter overhvidtede.

1) O. 1150-1200 er apsis, kor og triumfvæg udmalet af det store sjællandske værksted, hvis arbejder bl.a. kendes fra det nærliggende Søstrup og Hagested (Tuse hrd.)³². *Apsidens* Majestas-billede er i hovedsagen ødelagt ved ombygningen af kuppelhvælvet og senere vinduesgennembrydninger. På rundingens nedre del nord for vinduet er fremdraget forkroppen af Markusløven med evangeliet i poterne og nord herfor fødderne af Maria samt dele af ærkeenglen. Majestas-billedet afsluttes af en lavfrise bestående af palmetter under buerække samt en nedre, afstribet bort med svage spor af småpalmetter i nyreformet indramning. Under lavfrisen et ophængt tæppe, hvis øvre bort består af et mønster af streger, som skiftevis udgår fra bortens over- og underkant. Under vinduet afløses tæppe-dragningen af en typisk romansk marmorering, bestående af små nyreformede figurer. På *korets* nordvæg påvistes svage rester af en tæppedekoration i fortsættelse af apsidens, og på overvæggene, specielt i vest, er der ubestemmelige fragmenter af kronfrisen. På *korbuens* nordre underside fremkom dele af stående engel, der i fællesskab med en pendent i syd har båret topmedaljon³³. På nordre vange under kragbåndet syntes malet to rækker palmetter, hvorunder tæppedekoration. Emnet for triumfvægens udmaling er ikke fastslået, men ved den midlertidige åbning af *sidealternicherne* fremdroges i nord billedet af en frontalt stående, hellig biskop. Bispren, der havde stukglorie omkring

Fig. 7. Scener fra Kristi opstandelseshistorie. Kalkmalerier fra 1300'ernes første halvdel, på skibets nordvæg, i østre hvælvfag (s.68). HJ fot. 1979. — *Scenes from the Resurrection of Christ. Wall-paintings from the first half of the 14th century on the north wall of the nave in the east bay.*

sin skaldede isse, holdt bispestav i højre hånd, i den fremstrakte venstre en bog. Under bispren en afstribet bort og tæppedragning, som fortsattes på murfladen mellem nichen og korbuens, hvor der yderligere i overensstemmelse med skemaet i korbygningen var malet en palmetfrise under bueslag. I søndre niche stod den romanske udmaling dækket af unggotisk maleri.

Figurmaleriet og palmette-ornamentikken er udført på glittet puds, der snart er opsat på pikhugget mørtellag, snart ligger direkte på

Fig. 9. Scener fra Skabelsen. Kalkmalerier fra 1300'ernes første halvdel, på skibets nordvæg, over hvælvet (s.67). LL fot. 1975. — *Scenes from the Creation. Wall-paintings from the first half of the 14th century on the north wall of the nave about the vaults.*

Under denne øvre frise er i nord afbildet nøgne menneskeskikkelser, der er i færd med at rejse sig fra gravene, hvis låg de skubber bort. I syd afdækkedes to nøgne mennesker, som nedstyrttes i helvedesilden. Umiddelbart over kragbåndet var her en arkitekturfremstilling i slægt med korets baldakin - en liljeprydet trekantgavl, flankeret af to tårne. De sporadiske rester på væggenes nedre dele kunne ikke med sikkerhed identificeres; farvesporene i nord syntes at forestille nederste del af en draperiklædt figur med vinger muligvis en basunblæsende dommedagsengel; endvidere sporedes to hoveder med jødehatte? Velbevaret var derimod et billede i søndre *sidaletemiche*, forestillende S. Katharina med sværdet i venstre hånd og hjulet i højre. En kappe dækkede delvis hendes kjortel og over det lange hår bar hun krone.

Nordvæggens friser adskilles af savtakkeede bånd og kronet af en afstribet trappebort. På overvæggen mellem hvælvene ses følgende rester af den øvre frises billeder: Umiddelbart vest for det bevarede romanske vindue, dvs. over

den oprindelige dør, et lykkehjul. Af kongerne anes to, som klamrer sig til hjulets sider, henholdsvis på vej mod og på nedtur fra magtens tinde; fra begges hoveder udgår skriftbånd. Over den østlige del af vinduets bue er en trekvartcirkulær »medaljon«, hvori en østvendt ørn med glorie, evangelisten Johannes' symbol. Øst herfor følger to stående, glorierede personer, begge iklædt kjortel og kappe og med venstre hånd løftet til velsignelse, mens de holder skriftbånd i højre hånd (fig. 9). Den vestlige figur er en vinget engel, den østlige en Kristus-lignende Gud (spor af korsglorie) afbildet som skaber af himmel og jord. Sidstnævnte symboliseres af en medaljon (jfr. fig. 8), hvori er indtegnet to cirkeludsnit, som afgrænser himmel og jord. På jorden ligger en nøgen menneskekrop - Adam - blandt plante- og træformer. På himlens bue er tegnet en bølgelinje, og selve himlen er lodret delt for at anskueliggøre skellet mellem mørket med månen (vestre del) og lyset med solen. Af den næstfølgende skabelsesscene anes bag skjold-

buens top hovedet af Gud og den ledsagende engel, mens en tredje fase af Skabelsen er bevaret på væggen ud for det østre hvælvs østre lomme. Atter fremstilles Gud, ledsaget af en engel; her holder skaberen tilsyneladende skriftbånd i højre hånd, mens han med den venstre velsigner sit værk: jordens kreds (fig. 8), der omslutter et træ med fugl i kronen samt et udvalg af markens dyr.

I mellemste frise på væggen mellem vinduet og skjoldbuen i østre fag er vist scener fra Kristi opstandelse: Vest for vinduet er bevaret dele af selve Opstandelsen, visende Kristus over sarkofagen, ved hvis forside tre diminutive soldater. Kristus har glorie, en kappe dækker den halvnøgne overkrops venstre skulder og i venstre hånd sejrspanen. Efterfølgende scener er ødelagt ved indsættelsen af vinduet, øst for hvilket de to følgende scener er delvis bevaret (fig. 7): Først Kristus og Maria Magdalene (»Noli me tangere«); sidstnævnte knælende, iført hovedlin og kappe; af Kristus er derimod kun venstre hånd med sejrspanen og den afværgende hånds to fingre bevaret. Den følgende, som forestiller Nedfarten til helvede, viser Kristus med fanen i venstre hånd mens han med den højre griber om to hænder (en fod ses længere nede på væggen), tilhørende Adam og/eller Eva.

Af den nedre frise fremdroges kun rester i vestre fag: Vest for vinduet en stående kvinde med hovedlin og vinkellignende attribut. Øst for vinduet var bevaringstilstanden bedre; her var malet et nøgent menneske i flammehav, mod øst flankeret af sin bøddel, en lille djævelskikkelse, hvorunder tillige en hare? Det fuldstændige billede kan have illustreret en af dødsynderne³⁴, hvilket harmonerer med placeringen i umiddelbar nærhed af den oprindelige dør, jfr. lykkehjulet foroven³⁵.

På sydvæggen anes svage spor over hvælvet, men hverken disse eller de enkelte fragmenter, som afdækkedes på rummets vægge, tillader sikker bestemmelse af hele figurer. Det fremgik dog, at også sydvæggen har haft tre friser, hvis billeder fremtrådte på stjernepyntet, hvid baggrund svarende til udmalingen af de øvrige vægge.

Malerierne er udført på hvidtekalk over et grusblandet pudslag. På denne hvide baggrund er billederne malet med røde (bl.a. dodenkop) konturer, og samme farve er desuden benyttet til dragter, hår, skæg m.m. Andre farver er okker (hår) og grøn (skabelsesscenens jord). Endelig er der ved blandinger fremstillet hudfarve (rødt og hvidt), orange til flammerne og brunt til Kristi kappe i opstandelsesbilledet.

3) Seks stærkt fragmentariske indvielseskors er påvist i det sengotiske tårnrum. To var malet på vestvæggen omkring vinduet, to på henholdsvis syd- og nordvæggen samt endelig to på tårnbuens vanger. Korsenes diameter var 40 cm, og centrum sad ca. 175 cm over gulv.

4-5) Eftermiddelalderligt dekorationsmaleri, som næppe er udført samtidigt, sås på korhvælvet og korbuen. I førstnævnte tilfælde var ribberne bemalet med en kvaderimitation i gråt og sort. På korbuen fandtes renæssancepræget blad- og rankeværk, malet med grøn farve. På vangerne bestod decorationen bl.a. af kvaderimitation i rødt, hvidt og sort.

INVENTAR

Oversigt. Ved undersøgelser 1978-79 i forbindelse med kirkens restaurering konstateredes rester af det faste middelalderlige inventar, som i usædvanlig grad giver indblik i rumindretningen¹¹(jfr. fig. 3-4). Både kor og skib har haft vægbænke, af hvilke korets søndre bänk fortsat er delvis intakt. I skibets vestre ende fandtes et podium til fonten; denne er i sin nuværende skikkelse sammensat af en romansk granitfod og en gotisk kumme af gotlandsk kalksten. I begyndelsen af 1300'rne, i forbindelse med en gennemgribende fornyelse i kirkens indre med nye kalkmalerier, er der i skibet opmuret fritstående bænke samt et alterbord foran nordre sidealterniche. Et alterbord ved den søndre niche er yngre. 1563 udførtes de eksisterende herskabsstole og stolestader, som suppleredes o. 1600. Ved denne tid tilkom også alterbordsforsiden og 1625 altertavlen. Prædikestolen med årstallet 1660 er udgået fra Lorentz Jørgensens værksted; han har skænket korbuekrucifikset, som stafferedes 1670 på foranledning af præstekonen, og muligvis givet udkast til en gravsten fra o. 1665. I løbet af 1700'rne skænkede kirkeejeren altersølv, alterskranke og tekstiler. 1818 udskiftedes maleriet i altertavlens midtfelt i forbindelse med en nymaling af kirkens inventar, som i dag står med egetræsmaling.

Det oprindelige alterbord er brudt ned, men rester af (†) *sidealterborde* er bevaret foran triumfvæggens tilmurede alternicher¹¹. Nordre sidealter, der til dels har hvilet på hjørnets vægbænk, er nedbrudt på nær en murklods under hvælpillen. Der er påvist fire munkestensskifter af sydvesthjørnet, som har været pudset og hvidtet mod et gulv udlagt ved opstillingen af den fritstående stenbænk, hvis østende er koordineret med alterbordet. Bordet har været 135 cm bredt og 100 cm dybt. - Søndre alterbord er i sin nuværende skikkelse 130 cm bredt, 40 cm dybt. Det hviler på en forhøjelse af vægbænken, som blev opgivet sammen med de fritstående stenbænke. Senere har bordet, antagelig samtidig med hvælvslagningen og tilmuringen af alternichen, fået en nu fjernet, 40-45 cm bred påmuring på begge frie sider.

Altartavlen hviler på en kasse af egetræ, 136x99 cm og 96 høj. *Alterbordsforsiden* (fig. 10), fra o. 1600, smykkes af tre halspilastre med kassetteornamenter på skafterne og diamantbosse under halsen. Arkadefelterne har omløbende ramme med skællagte skiver og i sviklerne kassetteornament svarende til pilastrenes. En diamantbosse tjener som slutsten. Postament og frise er glat, men brydes dog af tre diamantbosser under og over pilastrene. I de to glatte arkadefelter er der malet gråt skabelonmønster på mørkebrun bund; rammens skællagte skiver og bunden i sviklerne er røde, kassetteværket grønt. Pilastrene hvidmalede.

†*Alterklæder*. En indberetning fra 1758 meddel, at »altertøjet«, af firtt fløjel broderet med guld og sølv, var skænket af konferensråd Severin von Løvenskiold 1757 og forsynet med Løvenskiolds og Numsens våbner³⁶.

Altartavle (fig. 10) med reliefskåret årstal 1625. Tavlen består af postament, tredelt storstykke med maleri fra 1817 i midtfeltet og tvedelt topstykke.

Det fremspringende postaments fyldning flankeres af felter med tre store, skællagte skiver på forsiden. Til siderne findes vinger med oprullet bladværk skåret i relief. Ved overgangen til storstykket et fremspringende, karnisformet led hvis underside smykkes af bølgeranke og årstal-

Fig. 10. Alterparti. Altartavle fra 1625 med alterbordsforside, der formentlig er lidt ældre. I forgrunden alterskranke med kirkeejersens spejlmonogram HL (s.69). LL fot. 1975. — *Altar with altar-piece from 1625, the frontal is probably a little older. In the foreground, altar-rail bearing the monogram of the church's patron: HL.*

let »1625«; desuden to krumknægte med våben for Alexander Rabe von Papenheim, der var lensmand 1620-27, og hustruen Regitse Eilersdatter Grubbe. Storstykkets næsten kvadratiske midtfelt flankeres af fremskudte søjler, som bærer en baldakin, hvorpå topstykket med dets vinger hviler. Sidefelterne indrammes af tilsvarende halv søjler med ukorrekte kompositkapitæler og prydbælte, hvis rulleværkskartouche omslutter laurbærkrans. Heri står en putto med lidelsesredskab; regnet fra nord: pisk, søjle, hammer og nagler, samt kors. På søjlernes bagside har prydbælterne volutslyng. Midtfeltets maleri-

Fig. 11a-b. Detaljer af altertavle (sml. fig. 10). a. Johannes Døberen, b. Dydefigur (s.70). LL fot. 1975. — *Details of the altar-piece (cf. fig. 10). a. John the Baptist, b. A Virtue.*

ramme er skåret efter den oprindelige i altertavlen i Søndersted. Sidefelternes rundbuede portalfelter har omløbende ramme, der ligesom bueslagene smykkes af skiftevis slyngbånd og skællagte skiver; i sviklerne roset. Felterne rummer dydemalerier. Der findes ingen storvinger i dag, men de har utvivlsomt eksisteret, således som det kendes fra førnævnte tavle i Søndersted og en parallel i Grandløse. Den høje gesimsfrise brydes af fremspringet og har over storsøjlerne krumknægte med diamantbosse og englehoved. På kronlistens underside bladbort. Det lave topstykke rummer kvaderindfattet dobbeltarkade, som flankeres af groft skårne mandsfigurer med bog i venstre hånd og pen i højre (fig. 11b). Til siderne siddende halvfigurer repræsenterende dyder: mod nord Troen med bog i

venstre hånd, attributtet i højre mangler, og mod syd Styrke med søjle. På hjørnerne over storstykkets halvsøjler står mod nord Moses med lovens tavler og mod syd Johannes Døberen med lam på lukket bog (fig. 11a). Tavlen krones af brudt gavlf, hvori ses buste af den velsignende Gud Fader med verdenskuglen.

I annekskirken i Tuse og flere nærliggende kirker står der altertavler, som er udført efter samme skema som Butterup-tavlen og formentlig i samme værksted. En tilsvarende tavle i Grandløse er henført til Anders Nielsen Hatts værksted³⁷. Et signeret arbejde herfra er prælestolen i Stenløse (DK. Frborg. s. 2386).

1946 afdækkedes og udbedredes den oprindelige staffing på kridtgrund, jfr. hvidmalet versalindskrift på bagsiden³⁸. Farveholdningen

er i hovedsagen brun, med zinnober eller bleg-røde rammer om sidefelternes dydemalerier. Figurene har naturlig karnation og bærer brogede dragter med en del forgyldning, som også er brugt på storsøjlernes kapitæler. Skafterne står med en marmorering fra 1678, da altertavlen blev istandsat, jfr. indskrift med sorte versaler på Moses' tavler: »A° 1678 hafver h. Matz Prat ladit denne tafle renovere«³⁹. Fra samme tid stammer friseindskrifterne med forgyldt fraktur. I storstykket: »Jeg Gaar Om Kring . . . PS. 25 V. 6« og i topstykket: »Salige Ere de Som Boe ... PS. 84«. Oprindelig er derimod postamentfeltets versalindskrift: »Sic enim amavit deus . . . 10.3« (thi således elskede Gud verden . . .). Topstykkets 1946 fornyede arkadefelter rummer våben tilhørende Barnekow og Brahe⁴⁰, rekonstrueret efter meget sparsomme rester. De oprindelige felter er i NM2 (inv. nr. D 1499/1961). 1946 fremdroges og genfremstillede dydebillederne i storstykkets sidefelter: mod nord Håb og Retfærd, mod syd Tro og Klogskab. En hjælp ved afdækningen af de medtagne billeder (fig. 12) var navneangivelserne fra 1678 med forgyldte versaler: »spes«, »justitia«, »fides« og »prudentia«.

Storstykkets *maleri* fra 1817 er malet af Jens Jørgen Fyhn⁴¹, der 1824 blev præst i Nørre Jernløse. Det måler 77x77 cm og forestiller Gravlæggelsen. Landskabet domineres af mørke, brungrønne farver, mens himlen fremtræder lys. I billedets nedre hjørne findes signaturen: »Ianus Georgius Fyhn Candidatus S.S.M. Pingebat A° 1817«, og i den modsatte side, 15 cm oppe, en tilsvarende, som dog er delvis skjult bag den yngre ramme.

Maleri, signeret i billedets nedre, venstre hjørne: »J(ohan) T(homas) S(kovgaard) 1938«⁴². Olie på træ, 92x92 cm. Billedet, der 1938-46 sad i altertavlens midtfelt, forestiller Sædemanden. Det er holdt i matte farver; Sædemanden er iklædt rød kjortel over blå bukser. Bag ham er malet en gul glorie. På skibets sydvæg, over indgangsdøren.

Altersølv. Kalk, 1740, 21 cm høj, af vanlig baroktype: sekstunget fod med fodplade, trindtskift, som brydes af midtdelt knop med seks

pukler. På bægeret graveret Løvenskiold-våben⁴³. Under bunden ovalt stempel med IS over 1740, muligvis for Johan Jørgen Schowert (Bøje s.71), der har udført tilsvarende alter- og sygekalk til Karlebo (DK. Frborg. s.892, fig. 10). Samtidig glat *disk* med graveret cirkelkors på randen. 13 cm i tv. Under bunden to ens rektangulære stempler med IS⁴⁴. *Oblateske*, 1900'rne, cylinderformet, med graveret kors på låget, †*Oblateske*, formentlig samtidig med kalk og disk, da den bar samme stempel som disken. En indberetning fra 1910 fortæller, at æsken havde krusede rande og var prydet med udhamrede akantusranker og fugle på sider og låg. Denne beskrivelse kunne indicere en tidligere datering. I så fald skal stemplet sættes i forbindelse med en mulig reparation og et graveret Løvenskiold-våben, som fandtes på låget.

Alterkande, 1861? af kongeligt procelæn, sort

Fig. 12. Maleri i altertavlens sidefelt før restaurering 1948, sml. fig. 10 (s.71). Roland Hansen fot. 1948. — *Painting on a side panel of the altar-piece before restoration in 1948 (cf. fig. 10).*

Fig. 13. Alterskrankens spejlmonogram tilhørende Herman Leopoldus, adlet Løvenskiold 1739 (s.72). LL fot. 1975. — *Detail of the altar-rail with the monogram of Herman Leopoldus, ennobled as Løvenskiold in 1739.*

med guldkors⁴⁵. 1845 havde kirken anskaffet en *†alterkande* af tin, da den kande, der var bestilt hos Den kongelige Porcelænsfabrik, endnu ikke var ankommet³⁰.

Sygesæt, 1856. Enkel kalk, hvis cirkulære fod går direkte over i et trindt skaft, som er forsynet med en glat knop. På bægeret graveret skrift: »Til Buttrup og Tudse Pastorat d. 28. Marts 1856«. Under bund og mundingsrand tre stempler: mestermærke for Conrad Christian Schrøder (Bøje 1114), Københavnsmærke (18)56 og guardeinmærke for Reimer Hinne-rup. Den tilhørende disk har indskrift under bunden og stempler svarende til kalkens, her dog med årstallet (18)54 i mestermærket. Det samme gælder den glatte, cylinderformede oblatæske. Alt i samtidigt læderfutteral.

Alterstager, sengotiske, 39,5 cm høje, hvilende på tre flade fødder. Næsten ensdannet fod- og lyseskål, som går jævnt over i det cylinderformede skaft med tre runde skaftringe, hvoraf den midterste er størst. Lysepig af jern. - Syvarmet *stage*, 1900-50.

**Alterbog*, 1783. »Udtog af den forordnede Alter-Bog i Dannemark og Norge«. Sort skindbind. I Holbæk Museum.

†*Messehagler*, se *†alterklæder*.

Alterskranke, 1740-50, af smedejern, med seks lodrette standere, som lidt under midten har en spalte, hvorigennem er stukket vandret rundjern svarende til overliggeren. Lige under denne pyntes de lodrette standere, der ender i kugle, af volutter dannet af dobbelte fladjern. I midterste

fag sidder et udstanset, kronet spejlmonogram (fig. 13) flankeret af løver, som står på bagbenene. Det rummer initialerne »HL« for Herman Leopoldus (†1750), der 1738 havde købt Birkholm og 1739 blev adlet Løvenskiold. Skranken går tværs over koret.

Døbefont (fig. 15). Foden er romansk, fra o. 1175-1225, af granit, mens kummen af gotlandsk kalksten må dateres til o. 1300. Foden fandtes o. 1940 ved udgravning til varmeanlæg i tårnummets sydvestre hjørne, hvorefter den kombineredes med kummen, som da stod på en »lille gulerods fod« (C.A. Jensen). Sidstnævnte, der antagelig har været kummens oprindelige fod, blot behugget og stillet på hovedet, flyttedes ud på kirkegården (jfr. fig. 24). Foden har en kraftig vulst og smykkes herunder af fembladede palmetter, der skiftevis vender op og ned og forbindes af såvel leddelte ranker som siksakbånd; små knopper markerer palmetternes spidser. Samme stenhugger har antagelig på bestilling af medlemmer af Hvideslægten leveret en fontekumme i Kalundborg og søjlebaser i Kirke-Fjenneslev⁴⁶. Kummen smykkes af 16 spidsbuede bægerblade adskilt af skarpe ribber. Under mundingsranden findes et glat, forsænket bånd. I Asnæs (Ods hrd.) står ligeledes en fontekumme af gotlandsk eksporttype, såvel som i Nørre Kirkeby og på Fejø (DK. Maribo s.879, 1279). På fodens vulst og på kummen er der spor af grå maling, og i det smalle forsænkede bånd findes rester af mørkebrun farve. 1978-79¹¹ fandtes rester af et (†)*fontepodium*, sekundært opmuret på det oprindelige gulv i skibets midtlinje mellem dørene (fig. 3-4). Ud fra podiets to bevarede cirkeludsnit kan der rekonstrueres en diameter, som i nord-sydlig retning måler 210 cm, mens højden andrager 28 cm. Kanten var sat af store og mindre marksten, armeret med småsten, der trådte frem i den afglattede overside på podiets let skrånende sider. Ved udlægning af et flisegulv engang i 1300'rne (jfr. s.64) er podiet blevet dækket. Efter opførelsen af tårnummet er fonten muligvis anbragt her⁴⁷; dog skal den i 1800'nes slutning have stået i koret. 1903 var den i tårnummet, hvorfra den efter anbringelsen på den romanske fod o. 1940 opstilledes først

ved korbuens nordre vange, senere i skibets nordøstre hjørne.

Dåbsfæde. 1) (Fig. 14) o. 1700⁴⁸, af messing med ombøjet kant, 63,5 cm i tv. Bundens drevne fremstilling af hjerter kendes også fra lyseskjolde, hvor det i 1600'ernes slutning og nogle tiår frem var det almindeligste motiv i overskjoldet⁴⁹. 2) Tidligst 1717, af tin, 64 cm i tv., glat, med kun 5 cm bred fane hvorpå stempel med tre tårne, årstal og initialer. 1910 tydedes det nu udslidte årstal 1717 og initialerne som SB; de synes dog at skulle læses (I?)SF. Er årstallet rigtigt, kan initialerne stå for Johan Schönfeldt, der blev mester 1717.

Dåbskande, købt 1863 hos hofkandestøber Hans Høj²⁶, af tin, chokoladekandetype, 25,5 cm høj.

Korbuekrucifiks (fig. 17), skænket af billedhugger Lorentz (Jørgensen) og stafferet på foranledning af Ingeborg Nielsdatter 1670⁵⁰. Figuren måler ca. 85 cm. Såvel hår som skæg har lange, bølgede lokker; øjnene er halvt lukkede og næsen spids. Det folderige lændeklæde hænger løst om kroppen og fastholdes af et reb med en stor knude ved Kristi højre side. Det samtidige korstræ ender i buetunger og er forsynet med skriftbånd, hvorpå læses »INRI« med reliefskåme versaler. Korstræet hviler på oprindelig korbuebjælke med giverindskrift. Skæremåden bekræfter, at krucifikset er udgået fra billedsnider Lorentz Jørgensens værksted, som 1667 leverede Gerlev kirkes altertavle med et krucifiks i topstykket (DK. Sorø s. 716).

Staffering fra 1930, da Ole Søndergaard malede figuren med lys hudfarve og røde bloddråber fra brystvunden og naglegabene i hænder og fødder. Lændeklædet blev hvidt; det havde tidligere en grumset brungrå farve svarende til figurens. Hår, skæg og øjenbryn blev mørkebrune, og korstræet brunt med sorte kanter. På korbuebjælken læses med hvide versaler på blå bund: »Til Gudtz ære hafver den hæderlig Gud= og dyd=elschende matrone Ingeborg Nielsdaatter ladet dette staffere 1670. Min tunge schal.. Ps: 35«, og på den side, der vender mod koret, læses: »Til dette Gudtz huusis beprydelse, hafver konst=riig Lorentz bilthugger dette krucifix foræret.

Fig. 14. Dåbsfad af messing med treenighedssymbol i bunden (s.73). LL fot. 1975 — *Brass baptismal dish with the symbol of the Trinity.*

Fig. 15. Gotisk fontekumme af gotlandsk kalksten på romansk granitfod (s.72). LL fot. 1975. — *Gothic font of Gotland limestone on a romanesque base of granite.*

Fig. 16. Indre, set mod vest. LL fot. 1975. —
Interior to the west.

I nectede den hellige og bade . . . Act. III. v. 14«.

Prædikestolen, som bærer reliefskåret årstal 1660 på himlen, er udført i Lorentz Jørgensens værksted, jfr. den signerede stol i den nærliggende Nørre Jernløse kirke. Den består af tre fag med glat postament, på hvis små fremspring er fastgjort bøjler, som griber over et lavt, karnisformet led med tandsnit på undersiden. Bøjlerne smykkes enten af kvinde- eller englehoved; sidstnævnte kan oprindelig have hørt hjemme på et af de nu tomme fremspring på gesimsfrisen, jfr. Nørre Jernløse-stolen. Storfelternes arkader er opløst i bruskværk, når bortses fra et kapitæl med tandsnit. De rummer gammeltestamentelige scener: Evas skabelse, Syndefaldet og Uddrivelsen af Paradis. I den første arkade er yderligere foroven og i mindre

format fremstillet Gud Fader visende Adam og Eva kundskabens træ (fig. 18)⁵¹. Under scenerne ses en tom kartouche. Felterne adskilles af hermer med store masker på skafterne og formentlig dydefigurer foroven. Den første kan være Troen, som med begge hænder fatter om et kors, hvoraf kun den lodrette stav er bevaret (fig. 18). Den anden krydser armene, mens den sidste, Retfærd, holder sværd i højre hånd og vægtlod i venstre. Gesimsen har mistet enhver dekoration. Ligeledes er de hængestykker, som stolen oprindelig må formodes at have haft, gået tabt. Den afsluttes forneden med fire krumknægte, som samles om lavt skaft, der ender i vindrueklase.

Himlen er ottesidet med glat, gennemløbende frise, som på hjørnerne brydes af knægte med englehoved⁵². Under dem hænger små, drejede

kuglespir og derimellem hængestykker med reliefskæringer på begge sider. Himlens underside prydes af profillister, og i midten er der et ottekantet felt, hvori strålesol med nedadbøjede mundvige. Over kronlisten sidder fem topstykker formet som barokkartoucher; det østligste er glat, i de andre er skåret reliefversaler: »S(ogne) P(ræst) H(r) Niels Lavrsen, Anno 1660«, »K(irke) W(ærge) Søfrin Nielsen« og »K(irke) W(ærge) Matz Lavrsen«. På hjørnerne er der høje spir, som ender i strålesol. - Den oprindelige opgang med vindeltrappe og fint udarbejdet, snoet håndliste og mægler er bevaret. Ved trappepens yderside sidder et glat panel, der ender med udsavet bruskværk.

Stolen fremtræder med et tykt lag fernis over en egetræsmaling. Herunder er konstateret en hvidgrå staffering. I skibets sydøsthjørne; indtil 1947 ved søndre gjordbuepille (jfr. fig.21)⁵³.

Stolestaderne (fig. 19) består af to sæt, hvoraf det ældre er fra o. 1563, mens det yngre må dateres til o. 1600, idet denne enkle type fremstilles fra 1570'erne til godt op i 1600-tallet. Årstallet 1670 på en af gavlene er skåret senere, hvilket formentlig også gælder 1636 på den tilsvarende (†)skriftestol (s.d.). Alle stolene har låger, som er helt glatte, undtagen en enkelt i nordrækken og de to østligste, der er udført som herskabsstole og beskrives nedenfor. Gavlene er mere eller mindre brutalt skåret af foroven og forsynet med en vandret liste for at give hele stolesættet et ensartet præg.

Nordsidens 15 gavle samt de to herskabsstoles har oprindelig haft halvrund afslutning med fordybet felt, hvori ses resterne af reliefskåret roset, muslingeskal eller bladornament udført med mange variationer. Herunder har en del gavle et frisefelt med forskellige dekorationer; på en enkelt er med reliefversaler skåret del af en håndværkersignatur: »Disse stole gior«. Længere nede på gavlene ses geometrisk eller anden dekorativ, ofte yderst primitiv skæring; to steder findes foldeværk. - De yngre gavle smykkes af to groft kannelerede pilastre med profilkapitel. Kun de to ved indgangen har bevaret spærformet afslutning (med toptinder) som (†)skriftestol. Et par af dem er forsynet med

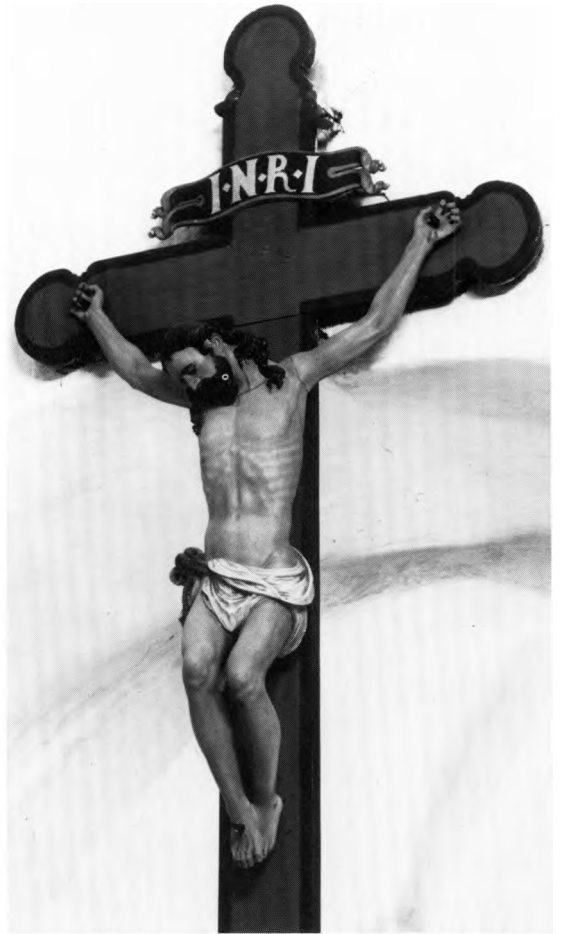

Fig. 17. Korbuekrucifiks skænket af Lorentz Jørgensen, stafferet på foranledning af Ingeborg Nielsdatter 1670 (s.73). LL fot. 1975. — *Chancel arch crucifix presented by Lorentz Jørgensen and painted at the request of Ingeborg Nielsdatter 1670.*

indskrifter: »Ingeborg Niels-d(atter)« og »Anno 1670« (jfr. krucifiks og epitafium nr. 2).

Rygpanelerne består for en stor del af glatte, høvlede brædder uden fyldinger; de har bevaret den oprindelige, lodrette stilling. Sæderne er i ny tid gjort bredere. Indgangspanelerne er oprindelige, mens sydrækkens østpanel stammer fra det nedtagne herskabspulpitur. Langs væggene blev der 1928 opsat paneler¹⁰. Stolegavle og -låger er egetræsmalede, sæder, ryg- og vægpaneler grå⁵⁴.

(†) *Stolestader*. Hovedparten af kirkens murede bænke er ikke længere synlige; men betyde-

lige levn af disse middelalderlige siddepladser (jfr. fig. 3-4) er påvist 1978-79. 1) Oprindelige vægbænke i kor og skib. I koret, hvor størstedelen af den senere forhøjede søndre bänk er bevaret, er der tillige påvist aftryk af nordbænken. I skibet har der været bænke såvel langs flankemurene som ved endevæggene. Bænken, der er muret før udlægningen af det oprindelige gulv, har forsider af store planhuggede kampesten, der i lighed med oversiden har stået pudset. I begge afsnit androg bænkenes oprindelige bredde og højde 40 cm. Ud for søndre sidealterniche og vest for dørene har bænken faet en forhøjelse på ca. 10 cm i forbindelse med skibets nyindretning i 1300'ernes første årtier. 2) O. 1300-25, fritstående murede bænke opført parallelt med vægbænken. De er sat med store, planhugne marksten til dels blandet med tegl, som bl.a. synes benyttet til en delvis afdækning

Fig. 18. Detalje af prædikestol fra 1660, udført i Lorentz Jørgensens værksted (s.74). LL fot. 1975. — *Detail of the pulpit made by Lorentz Jørgensen's workshop in 1660.*

af nordbænken, hvis udstrækning mod øst er bestemt af hensyn til alterbordet⁵⁵. Resterne af den svagt buede vestbänk viser, at den har været sammenbygget med vægbænken, hvorfor der må have været en åbning i midten⁵⁶. Bænkenes højde har været 35-40 cm over det gulv, som udstøbtes i forbindelse med opstillingen; bredderne var i vest ca. 45 cm, i nord og syd ca. 35 cm.

Af en (†)skriftestol, der formentlig var jævnlaldrende med de yngste stolestader, er bevaret to pilasterprydede gavle med spærformet afslutning, hvorpå tre toptinder. I frisen indskårne versaler: »NMS« og årstallet »1636«. Grønmalde. Stolen stod i korets nordvesthjørne, jfr. fig. 21, og blev nedtaget efter 1910.

Herskabsstole (fig. 20). De to østligste stader er indrettet 1563 for ejeren af Birkholm, hvilket fremgår af de reliefskårne våbner på gavlene: skjold med halv, kronet gedebuk og på hjelmen en krone ligeledes med halv, kronet buk. Dette våben tilhører Hans Barnekow, der døde 1559 og var gift med Mette Oxe, som levede til 1582. Hendes våben, en okse i skjold med okse som hjelmtegn, ses på den anden stolegavl. I frisefeltet over Barnekow-våbnet er skåret: »An(n)o d(omi)ni« og tilsvarende læses over Oxe-våbnet »1563«. Portalfeltet øverst udfyldes af et mands-hoved i profil og det over Oxe-våbnet af et kvindehoved⁵⁷. Dørene har hver to fyldinger, nederst kvadratisk og øverst formet som et liggende rektangel (fig. 20). Alle rummer symmetrisk udførte reliefskæringer; sydrækkens underste dørfylding har dog foldeværk. Staffering som stolestaderne i øvrigt.

†*Herskabspulpitur* (sml. fig. 21), fra o. 1800-25, bestående af tre fag med ovale, riflede fyldinger i brystningspanelet⁵⁸. Det sprang to fag frem og var i hvert fald mod vest forsynet med to rektangulære fyldinger. Det kronedes af en ud-savet liste; opgangen var lige vest for triumfvæggen⁵⁹. Fjernet mellem 1903 og 1910. Forsidens panel er brugt foran sydsidens stolestader.

Pengeblok, 1861²⁶, 77 cm høj, kvadratisk, med enkel profilliste foroven og forneden. I forsiden låge, som lukkes af to hængselbånd, og i låget pengetragt. Egetræsmalet. I tårnummets nord-

Fig. 19-20. 19. Genanvendte stolegavle fra o. 1563 og o. 1600 (s.75). 20. Sydrækkens herskabsstol med våben for slægterne Barnekow og Oxe og låge til nordrækkens herskabsstol fra 1563 (s.76). LL fot. 1975. — 19. *Re-used bench-ends from c. 1563 and c. 1600.* 20. *Manorial pew, south, bears the arms of the Barnekow and Oxe families. Door of the manorial pew, north, from 1563*

Fig. 21. Indre, set mod øst. Chr. Axel Jensen fot. 1903. — *Interior to the east.*

vestre hjørne. Tre *†pengetavler* er opregnet i udateret inventarium, formentlig fra årene mellem 1862 og 1885. *Pengebøsse*, o. 1850? af messing⁶⁰. Ved vestre indgangspanel.

Dørfloje. 1) Den indvendige side af indgangsdøren stammer muligvis fra våbenhusets opførelse, mens ydersiden må formodes at være udført efter synets anmærkning 1826 om manglende beklædning på våbenhusdøren⁶¹. Indersiden består af kun to planker, som holdes sammen af gangjern, der er slået på ydersiden, hvor de delvis dækkes af den yngre beklædning. Denne udgøres af tre lodrette og fem vandrette planker, som er lagt på, således at der dannes otte rektangulære felter med diamantbosser; brunmalet. *Låsetøj*, fra 16-1700'rne.

2) 1716, bestående af fire lodrette planker med samtidigt *nøgleblik*¹⁷. Til tårnet.

Harmonium fra 1972.

Salmenummertavler, fra 1800'rne, glatte, med

trekantgavl og enkel profilliste fornedet. Søm til metalnumre. Egetræsmaledet. På våbenhusloftet ligger tre tavler, som ses på ældre fotografi (fig. 21). De afsluttes foroven med buetunge og har skydenumre. Sorte med hvid fraktur: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«.

Præsterækketavlen fra 1953 opregner »Præsterne i Butterup-Tuse« begyndende med Mads Pærsen 1584. På tårnummets sydvæg.

Tre *lysekroner* skænket 1965 af Løvenborgs ejer.

†Ur? nævnt 1666⁶².

Klokker. 1) (Fig. 22a) støbt 1425 af Hinricus Nicolai (Henrik Nielsen). Tvm. 84 cm (Uldall s.81). Minuskelindskriften står omkring halsen i to linjer, skilt og indrammet af lister, foroven tre, i midten og fornedet to; sidstnævnte er snoede. Ved indskriftens begyndelse og under den ses støberens mærke, en klokke (fig. 22b). »Ave Maria gracia plena. Dominus tecum bene-

dicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui Iesus Christus amen an(n)o do(min)i m(ilesim)o cd(ecim)o xxv(int)o t(em)po(re) io(hann)is bap(tist)e« (hil være dig Maria, du benådede. Herren er med dig, du velsignede blandt kvinder, og velsignet være dit livs frugt, Jesus Christus. Amen. År 1425, på Johannes Døberens tid). Midt i indskriften sidder endnu et segl, som viser et græsk kors⁶³. Over slagringen tre lister, og på hver af de seks hanke tre fletninger.

2) Støbt 1614 ifølge den latinske versalindskrift om halsen: »Verbvm domini manet in æternvm. Anno domini 1614« (Herrens ord forbliver i evighed. I Herrens år 1614). Tvm. 81 cm. På hver side af indskriften lister og over dem dekorativ bort. Over slagringen tre lister.

Begge klokker ophængt i slyngebomme.

Klokkestol, af eg med fornyelser i fyr, med dobbelte skråstivere.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) O. 1666. [Hans Niel]søn Pratt⁶⁴ Holbech,[*] 1580, kgl. maj. ... 48 år, edsvoren procura[tor] ... 8 år, kæmner ... tre hustruer . . . Anne Matz d(atter) og Kirsten R . . . d(atter), hvis ben hviler i Holbech kirke, med 12 sønner og 10 døtre døde her hos sin søn, hr. Matz Prat 10. febr. 1666, 85 år gammel. Sort kalkmalet tavle med hvid fraktur. Det skjoldformede felt, der nu måler ca. 94x94 cm, ses at være gradvis overkalket langs alle kanter. På tårnbuens underside, nordre halvdel.

2) O. 1670. Ingeborg Niels Daatter, *1633 i Christian Stad i Schaane, kom, efter at have tjent hans ekscellence, hr. Mauritz baron de Putbus, og hans baronesse, Margareta Juel, samt deres elskelige moder, Anna Ramel, på Birchholm (Løvenborg) 13 år, i ægteskab med hæderlig og vellærde hr. Matz Jacobson Prat 1. nov. 1665. Levede sammen 4½ år, velsignet med to børn, en dødfødt datter og et ufødt barn, † 37 år gammel, 8. april 1670. Matthias Prat * 2. jan. 1630 i Holbæk, afsluttet skolen i Roskilde 1653, præst her i 28 år, †[63] år gammel [1693]. Trætavle, 105x104 cm, i brunmalet ramme.

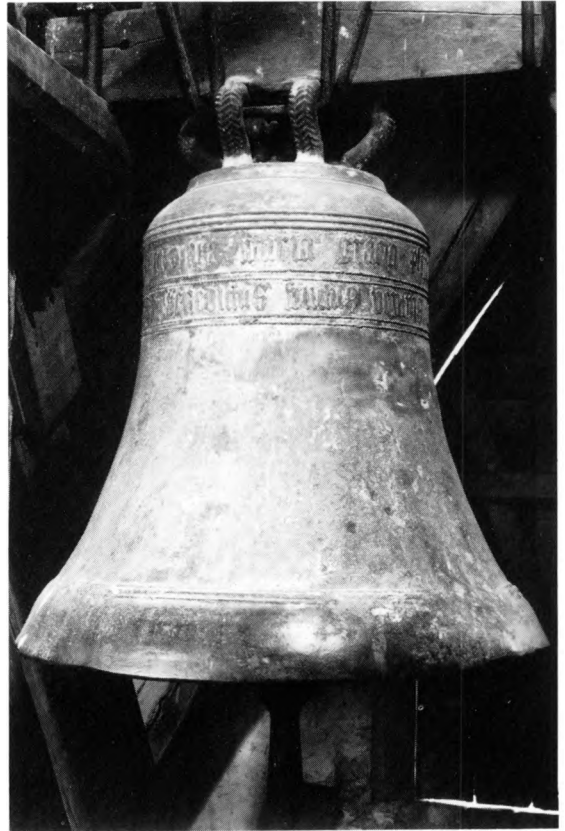

Fig. 22 a-b. Klokke støbt 1425 af Henrik Nielsen. a. Helhed, b. Støbermærke (s.78). LL fot. 1975. — *Bell cast by Henrik Nielsen in 1425. a. In its entirety. b. Bell-founder's mark.*

Fig. 23. Gravsten over Niels Lavridsen, præst i Butterup og Tuse, †1665 (s.80). LL fot. 1975. — *Tombstone of Niels Lavridsen, the parish priest of Butterup and Tuse, who died in 1665.*

Indskrift med hvid fraktur og versaler på sort bund; præstens data tilføjet efter 1903. På tårnummets nordvæg.

Gravsten (fig. 23), o. 1665. Hr. Niels Laurids-
søn, tidligere sognepræst til Butterup og Tudsø
i 45 år, gift ligeledes i 45 år med sin efterladte
hustru Birgitte Suends datter, velsignet med 15
børn, død mæt af dage 73 år gammel 16. juni
1665. Trapezformet, grå kalksten, 180x95-75
cm, med reliefversaler i stort hjerteformet felt,
der når ud til stenens langsider. I hjørnerne
evangelisttegn for Mattæus og Markus foroven,

Lukas og Johannes forneden. Mellem de øvre
findes desuden reliefhugget timeglas med fo-
liotlignende balance. I den nederste del af ind-
skriftfeltet ses et dødningshoved, op af det
vokser blomster og aks. Muligvis udført i Lo-
rentz Jørgensens værksted⁶⁵. Endnu 1903 lå den
i korgulvet foran altret, nu i våbenhuset.

Kirkegårdsmonument. O. 1786. [Karen Mar-
gretha Lottrup, †1786]⁶⁶. Nu udslidt indskrift
med fordybet antikva på indskrifttavle af lyse-
grå sandsten. Denne er indfældet i større rød
sandsten, som hviler på kantstillede blokke af
samme materiale; disse ligger på fundament af
marksten. Foroven i den røde sandsten er ind-
fældet endnu en lysegrå sandsten med relief-
hugget blomsterfrise i bånd. På kirkegården,
syd for koret.

Smedejernskors. 1800'ernes første halvdel?
Nedre korsarms firkantjern bøjes og kløves i
korsskæringen, således at der her dannes et
rudeformet felt. De tre øvre korsarme afsluttes
af dobbelte volutter, hvorimellem er anbragt en
nagle. På Munthe af Morgenstjernes familiebe-
gravelse på kirkegården, nord for skibet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. *Sognekaldsarkivet.* Liber daticus 1738-1828. —
1740-72. Kirkebog med synsforretn. 1826-34. —
1792-1875. Sognepræstens korrespondancesager. —
Embedsbog 1804-74. — *Godsarkiver.* Løvenborg,
baronet. Kirkerne vedr. 1721-1885. — 1869-85.
Vedligeholdelsesudgifter. — *Ved embedet.* Synsprot.
1926-(75). — Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i
almindelighed s. 50.

NM2. Indberetninger af A. Kall Rasmussen 1891
(altersølv), Chr. Axel Jensen 1903, revideret 1910
(inventar), C. M. Smidt 1903, revideret 1910 (byg-
ning og kalkmalerier), Ole Søndergaard 1931 (kruci-
fiks), N. J. Tjernansen 1946 (forslag til istandsættelse
af altertavle, prædikestol og herskabsstole), Knud
Roland Hansen 1948 (istandsættelse af altertavle),
Mogens Larsen 1975 (undersøgelse af prædikestol og
stoleværk), Hugo Johannsen 1975 (bygning), Marie-
Louise Jørgensen 1975 (inventar), Erik Lyckegaard
1975 (kalkmalerier og inventar), Ulla Haastrup 1978
(kalkmalerier), R. Smalley 1978 (kalkmalerier). —
V. Hermansens papirer: Hvideslægtens Stenmester
(vedr. font). — Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse

ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet april 1979.

Tegninger. NM2. Kalkmalerier på skibets nordre overvæg ved C. M. Smidt 1910. — Plan ved M. Brahde 1959. — Kalkmalerier på triumfvæggen ved R. Smalley 1978. — Diverse opmålinger og rekonstruktionstegninger vedr. gulvundersøgelse 1978-79, udført af B. Als Hansen og M. Aaman Sørensen. — *Kunstakademiets Bibliotek.* Tegninger til nye vinduer ved J. D. Herholdt. Plan, snit og facader ved K. Sørensen og E. Bertel Nyrup 1931 -32.

Notebøger. NM2. Kornerup, VIII, 54.

Litteratur. Birgit Als Hansen og M. Aaman Sørensen: Den usynlige kirke. Butterup kirkes indre i middelalderen, i *Strejflys over Danmarks bygningskultur.* Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 65-82.

¹ Roskildebispens jordebog s. 160.

² H. Fr. Rørdam, udg.: *Danske Kirkelove*, I, 1883, s.440.

³ Landebogen s. 148, 156.

⁴ Kronens Skøder, IV, 452f.

⁵ RA. DaKanc. A.29. 1726-97. Efterretn. om ejerne af kirker og kirketiender.

⁶ L. Bobé, G. Graae og Fr. West: *Danske Len*, 1916, s. 283-302.

⁷ NM6. Fundprot. 3535 (j.nr. 11/79-1714).

⁸ LA. Sognekaldsarkivet. 1792-1875. Sognepræstens korrespondancesager.

⁹ LA. Stiftsøvrighedsarkivet. 1730-34. En del kirkesyn m. m.

¹⁰ Ved embedet. Synsprot. 1926-(75).

¹¹ Birgit Als Hansen og M. Aaman Sørensen: Den usynlige kirke. Butterup kirkes indre i middelalderen, i *Strejflys over Danmarks bygningskultur.* Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 65-82.

¹² Jfr. Blistrup (DK. Frborg. s. 1260), Højby, Vig (O. Olsen: *Rumindretningen i romanske landsbykirker*, i *KirkehistSaml.* 7. rk., 6, 1967, s.248f.) og muligvis Ishøj (B. Als Hansen og M. Aaman Sørensen: *Ishøj kirke - et kirkerum fra 1100-årene og op gennem middelalderen*, i *NMArb.* 1975, s. 122).

¹³ En tilsvarende velartikuleret triumfvæg kendes bl.a. fra Herstedøster (DK. Kbh. Amt s.479), Grandløse og den nedrevne kirke i Ugerløse, hvor udformningen synes at have været særlig rig (jfr. Marie-Louise Jørgensen: *Ugerløse kirke*, i *ÅrbHolbæk* 1977, s.46, fig. 13).

¹⁴ I en række af områdets kirker har sengotiske tilføjelser hvælv med denne specielle ribbeform, jfr. f.eks. Kvanløse (s. 114), Ågerup, Kirke Eskildstrup (Merløse hrd.), Udby, Hørby, Gislinge, Kundby og Stigs Bjergby (Tuse hrd.). Jfr. i øvrigt DK. Præsto s. 1062, DK. Sorø s. 1221.

¹⁵ Vinduer i våbenhuset var blandt de mangler, som 1861 ønskedes afhjulpne inden næste år, jfr. LA. Løvenborg godsarkiv. Kirkerne vedr. 1721-1885. Al-lerede 1808 havde man fremsat ønske om et vindue i våbenhuset på dette sted, hvor en udhulning tolkedes som spor efter et vindue, jfr. LA. Stiftsprovstearkivet. 1803-08. Kirkesynsforretn.

¹⁶ Kvistene nævnes tidligst 1813, jfr. LA. Sognekaldsarkivet. Liber daticus 1738-1828.

¹⁷ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1713-19. Sjællands stift.

¹⁸ Ved tagenes reparation 1667-68 benyttedes 200 tagsten samt 1000 over og under kirkesten, jfr. RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1661-72. Materialeforbruget 1713 (120 tagsten, 100 hulsten og 150 dæksten) viser, at tagbeklædningen fortsat omfattede såvel vingesten som munke og nonner. Sidstnævnte dækkede endnu i forrige århundrede apsidens tag ifølge kaldsbogen fra 1827-74, jfr. LA. Løvenborg godsarkiv. Kirkerne vedr. 1721-1885. I apsidens loftsrum opbevares endnu et antal munke- og nonnetegl, af hvilke nonnerne er »dekoreret« med bølgelinjer, som teglstrygeren har trukket med fingrene i det våde ler

Fig. 24. Fontefod fotograferet på kirkegården efter fjernelsen fra kirken o. 1940 (s.72). Fot. i NM2. — *Base of Gothic font photographed in the churchyard after removal from the church c. 1940.*

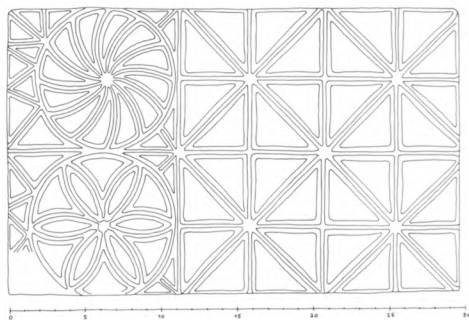

Fig. 25. Gulvflise. 1:5. Rekonstruktionstegning ved Birgit Als Hansen 1979 (s. 64). — Floor tile.

inden brændingen. To af disse sten opbevares siden 1903 i NM2 (inv. nr. 5358 ab).

¹⁹ Jfr. Skibby (DK. Frborg. s. 2653).

²⁰ På loftet over apsiden ses, at revnen, halvkuplen og en fladbuet dør i korets taggavl er udført af små gule og røde sten.

²¹ LA. Bispearkivet. Visitatsbøger m.m.

²² Ialt 42 prøver på fliserne er nu i NM2 (inv. nr. D 159-175/1979), mens enkelte eksemplarer fortsat ligger som aldækning af korets søndre vægbænk, hvor de påvistes i forbindelse med restaureringen. Det er uvist, om det er disse fliser, som omtales i kaldsbogen engang mellem 1827-74, da det nævnes, at der i koret endnu ligger »enkelte røde fliser, med påtrykte sorte stregfigurer af samme slags som man har fundet i vore gamle borgruiner, f.eks. Søborg«, jfr. LA. Løvenborg godsarkiv. Kirkerne vedr. 1721-1885.

²³ Den kvadratiske flise er fundet i Tveje Merløse (Holbæk by), Svinninge (Tuse hrd.), Særslev (Skipinge hrd.) og Næsholm voldsted (Ods hrd.). Den rektangulære kendes fra Tveje Merløse og Hagested (Tuse hrd.).

²⁴ Den ene fandtes 1947 indmuret i skibets østmur, syd for korbuen bag et panel, som fjernedes i forbindelse med prædikestolens istandsættelse; den anden fremkom ved undersøgelsen af gulvet i skibets søndre del 1978 (NM2, inv. nr. D 13548, 171/1979).

²⁵ LA. Privatarbiv for snedker Lund, Holbæk. Hovedbog 1780-1806.

²⁶ LA. Løvenborg godsarkiv. Kirkerne vedr. 1721-1885.

²⁷ LA. Løvenborg godsarkiv. 1869-85. Vedligeholdelsesudgifter.

²⁸ Ved synet, der fandt sted 1. juni, havde man ytret ønske om, at den kgl. bygningsinspektør gav tegninger til vinduerne, men åbenbart ikke stillet det som udtrykkelig betingelse, jfr. note 26. Ved synet 1. juni 1883 fastslog man i henhold til Kirke- og Undervisningsministeriets skrivelse af 3. jan. s.å., at vestforlængelsens nye spidsbuevindue kunne bevares, da

der her var tale om en senere tilbygning, mens de øvrige nye vinduer, bortset fra det nordre i koret som burde tilmures af hensyn til lyset, skulle erstattes af rundbuede som udformet på Herholdts tegning (Kunstakademiets Bibliotek). Ved et fornyet syn 29.aug. opgav man kravet om ændringer - en holdning, som karakteristisk nok også begrundedes med stilistiske argumenter, jfr. LA. Stiftsprovstearkivet. 1824-1900. Div. Korrespondancesager.

²⁹ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkeresk. 1661-72.

³⁰ LA. Stiftsprovstearkivet. 1824-1900. Synsprot.

³¹ Jfr. F. Dyrland om »Gamle Kirkemalerier«, i Holbæk Amts Avis, 1855, nr. 87.

³² Jfr. DK. Frborg. s.2252f., 2710f., 2764f.

³³ Motivet kendes bl.a. fra værkstedets udmalinger i Jørnlunde (DK. Frborg. s.2254, fig. 13a) og Hersted-øster (NM2. Indberetning).

³⁴ Jfr. Birkerød (DK. Frborg. s.932f.).

³⁵ Blandt eksempler på lykkehjulsfremstillinger over døre som en velanbragt formaning til menigheden kan nævnes Dråby, Skuldelev (DK. Frborg. s. 2553, 2581) og Tuse (Tuse hrd.).

³⁶ Severin Løvenskiold havde overtaget Birkholm efter faderens død 1750. 1749 ægtede han Magdalene Charlotte Hedvig Numsen. Om slægten Løvenskiold, se Louis Bobé: Løvenskiold-Løvenborg, i Årb.Holbæk, 1918, s.5.

³⁷ Jfr. Jensen: Snedkere s.123, note til s.84; DK. Kbh. Amt s. 2260f.

³⁸ »Altartavlen istandsat 1946 for Nationalmuseet af Knud Roland Hansen« og »5 mai 1945. Min siæl lov Herren og glem ikke alle hans velgerninger. Menigheden lod i taknemlighed alteret restaurere«.

³⁹ Ifølge konservatorberetningen 1946 synes den udbedring, der foretoges 1678, at have været meget begrænset.

⁴⁰ Birkholms ejer, Christian Barnekow døde 1612, hvorefter stedet overtoges af enken Margrete Brahe, der døde 1617, og efter hende af deres sønner.

⁴¹ I sin beskrivelse (1862) af Nørre Jernløse kirke (Årb.Holbæk, 1945, s.92, note 1) meddeler Fyhn, at billedet er malet til reformationsfesten 1817, og at forlægget er Tizians gravlæggelse i »Paladset manfrini i Venedig«. Maleriet, der er en replik, solgtes på

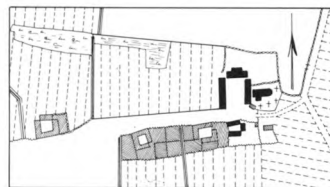

Fig. 26. Landsbyplan 1798.— Village map 1798.

auktion 1897 og befinder sig nu i Museo Borgogna, Vercelli, jfr. Harold E. Wethey: *The painting of Titian. I. The religious paintings*, London 1969, kat. no. 36 med yderligere henvisninger. Fyhn var hovmester på Løvenborg dengang.

⁴² Billedet er omtalt og gengivet i F. Lunn: *Malerslægten Skovgaard og dens Forbindelse med Knabstrup*, i ÅrbHolbæk, 1943, s.22f.

⁴³ 1738 havde Herman Leopoldus, der 1739 fik adelspatent, købt Birkholm, hvorunder kirken hørte.

⁴⁴ Tilstedeværelsen af to ens stempler indicerer, at der er tale om en provinsmester, mens det på den anden side forekommer sandsynligt, at disken er udført af samme mester som kalken. Oblatæskan i Kvanløse er stemplet to gange med lignende stempel.

⁴⁵ Kirkesynsloven af 1861 fordrede, at alterkanden var af sølv eller porcelæn eller andet af synet godkendt materiale.

⁴⁶ Jfr. Mackeprang: *Døbefonte* s.92f., i øvrigt s. 99, 412 (om kummen). Vedr. palmetteornamentet endvidere DK. Sorø s.326; C. M. Smidt: *Roskilde Domkirkes middelalderlige Bygningshistorie*, 1949, s.43f.; O. Norn: *Rhinlandsk Stil paa Sjælland*, i *Nordisk Medeltid. Konsthistoriska Studier tillågnade Armin Tuulse, Sthlm. 1967*, s. 102f.

⁴⁷ 1669-70 omtales det »store vindue« ved fonten (jfr. note 29), hvorved utvivlsomt menes tårnrummets vindue (jfr. note 9).

⁴⁸ Inventariet 1662 (note 29) nævner et messingbækken; 1833 (jfr. LA. Sognekaldsarkivet. Kirkebog 1740-72) havde fonten to fade, mens der 1862-85 kun opregnes et messingbækken (note 26).

⁴⁹ Jfr. Sigurd Erixon: *Gammelt messing*, 1966, s. 35.

⁵⁰ Ingeborg Nielsdatter, som var gift med kirkens præst, Mads Jacobsen Prat, døde 8. april 1670, jfr. epitafium nr. 2. Hendes navn og årstallet 1670 findes også på to stolegavle. Ifølge Weilbach: *KunstLeks.* levede Lorentz Jørgensen endnu 1681. Sml. endvidere C. A. Jensen: *Lorents Jørgensen Billedsnider*, i ÅrbHolbæk, 1910, s. 5-20; Jensen: *Snedkere* s. 103; DK. Maribo s. 1599.

⁵¹ En tilsvarende udnyttelse af pladsen har billedskæreren anvendt på prædikestolen i Fuglsbølle (Langelands Sønder hrd., Svendborg amt) og på en kiste skåret af Lorentz Jørgensens læremester, Hans Gude-werth den yngre, jfr. Chr. Axel Jensen: *Hans Gude-*

werth eller Lorents Jørgensen?, i ArkMus., serie 2, I, 1925, s. 72-77.

⁵² Kun tre bevaret foruden en på våbenhusloftet.

⁵³ Jfr. skrivelse i NM2.

⁵⁴ Herunder konstateredes 1946 grå og brunlige farver og nederst blå og hvidgrå.

⁵⁵ Opmuringsmørtelen syntes at svare til den sekundære vægpuds som danner underlag for den hvidtekalk de ungotske malerier er malet på.

⁵⁶ Levn af et lignende arrangement i Højby (Ods hrd.) er tolket som en skranke (jfr. note 12), en mulighed, der ikke helt kan afvises, da ingen af bænkene har oversiden bevaret intakt.

⁵⁷ Sml. Jørgen Slettebo: *Renaissancehoveder. Borgere i sønderjydske kirkeinventar*, i Fra Als og Sundevad, 47, 1968, s.69f.

⁵⁸ Stolen har megen lighed med et forslag fra 1816 af Rubin til herskabsstol i Nørre Jernløse (se s. 102, fig. 20a), der var sognekirke for Løvenborg.

⁵⁹ 1882 så synet gerne, at pulpituret fjernedes, men administrationskommissionen for baroniet Løvenborg vedtog, at det ikke måtte nedtages (jfr. note 26 og 30).

⁶⁰ Forannævnte inventarium (jfr. note 26) omtaler en messingfattigbøsse.

⁶¹ LA. Sognekaldsarkivet. Kirkebog 1740-72.

⁶² I kirkegsk. (jfr. note 29) findes følgende notits: »Eftersom befindes, at Butterup kirke skal have en gammel sejerværk, da haver kirkeværgen den kirken til bedste at holde, og om noget deraf er, enten hos forrige kirkeværger eller andre, da det igen at indfordre.«

⁶³ Tilsvarende segl findes på klokken i Ørslev (Vends hrd., Odense amt) fra 1426 af samme støber.

⁶⁴ Hans Nielsen Pratt var rådmand i Holbæk 1608-25, jfr. Albert Thomsen: *Holbæk Købstads Histoie*, 1926-37, s.798.

⁶⁵ Chr. Axel Jensen: *Ligsten af Billedsnideren Lorents Jørgensen i Holbæk*, i Fra ArkMus., V, 1912-15, s.550f. En gravsten fra 1655 over Christoffer Urne, Lorentz Jørgensens mæcen, henføres til samme værksted, jfr. DK. Kbh. Amt s.2074, fig. 678. Desuden et epitafium i Sønder Jernløse over pastor Rasmus Pedersens hustruer. Det består af en stentavle i egetræsramme.

⁶⁶ Jfr. indb. 1903 og 1910.